

שכתובי היסטוריה במשפחות תלמידי הראי"ה קוק

– שלושה מקרי מבחן –

פתיחה

א. הרב יצחק אריאלי

ב. הרב מרדכי אילן

ג. הרב יצחק שולזינגר

אחרית דבר

פתיחה

במאמר זה אבקש לתאר שלושה מקרים של רבנים ידועים שהיו בעלי זיקה אישית ישירה (מי יותר ומי פחות) לרב אברהם יצחק הכהן קוק, לחוגו ולישיבתו, ואשר בעצמם לא התכחשו מעולם לזיקה זו, על כל המשתמע ממנה – אך צאצאיהם אחריהם עשו כל מה שביכולתם כדי לשכתב את עברו של אביהם, מסיבות אידיאולוגיות וחינוכיות, ולייצר עבורו מסכת-חיים נטולת קשר כלשהו לראי"ה קוק או ל"מרכז הרב".

תופעה זו, על משמעותה והיבטיה, קשורה הדוקות לתהליך הכללי של היפרדות האוכלוסייה האורתודוקסית בארץ ישראל (בפרט) לחברה חרדית מכאן וחברה דתית-לאומית מכאן.¹ התהליך הזה, שמרכז הכובד שלו היה בשליש האמצעי של המאה העשרים וסיומו בעשור שלאחר מלחמת ששת הימים,² השתקף באופן

1. על כך ראו: בנימין בראון, 'מהתבדלות פוליטית להתבצרות תרבותית: החזון איש וקביעת דרכה של היהדות החרדית בארץ ישראל (תרצ"ג-תשי"ד)', בתוך: שני עברי הגשר, ירושלים תשס"ב, עמ' 408-400.

2. בנושא קרוב הולכת ונשלמת עבודת דוקטור מאת ידידי יאיר הלוי, בכותרת 'מהפכת החרדיות החדשה בשנות השבעים של המאה העשרים'. ראו גם עבודת התזה שלו, 'תגובות הזרם החרדי המרכזי למלחמת ששת הימים', האוניברסיטה העברית, תשע"א.

ייחודי בקרב חוג מקורביו של הראי"ה. לכך אני מקווה להקדיש בעז"ה מאמר בפני עצמו³ – כאשר הנתונים במאמר הנוכחי ישמשו לו כמצע.

א. הרב יצחק אריאלי

מקרה השכתוב המפורסם ביותר, אם לשפוט לפי הפרסום הציבורי שניתן לכך בשעתו, הוא זה שנעשה לרב יצחק אריאלי בעל 'עיניים למשפט' (אלול תרנ"ו – ניסן תשל"ד). הרב אריאלי, יליד ירושלים, למד בישיבות הישוב הישן ונעשה מקורב לראי"ה קוק לאחר חזרתו של הלה לארץ באלול תרע"ט. עם ייסוד ישיבת 'מרכז הרב' נתמנה בה למשגיח, ובהמשך אף שימש כחבר הנהלת הישיבה. בשנת תש"א נתמנה לרב שכונת 'כנסת ישראל' וסביבותיה, ובהמשך שימש גם כפוסק הקבוע של בית החולים 'ביקור חולים'; במקביל לכך חלה ירידה מתמדת במעמדו בישיבת 'מרכז הרב', ורגליו נדחקו מהנהלתה על רקע סכסוך פנימי שלא כאן המקום להידרש אליו⁴ – אך הוא הוסיף להחזיק בתפקיד פעיל בישיבה עד תחילת שנות החמישים, וכמה שנים נוספות בתפקיד בלתי-פעיל. עד סוף ימיו שימש הרב אריאלי ככתובת ודמות עבור תלמידי הישיבה,⁵ וניתן אף לקבוע כי רוב הרבנים שזכו לקבל ממנו סמיכה בעשרים השנים האחרונות לחייו היו תלמידי 'מרכז הרב' שבאו ללמוד אצלו.⁶ הוא עצמו הוסיף להתייחס אל ישיבת מרכז הרב כ"ישיבתנו הק' [דושה]", בה"א הידיעה,⁷ והמשיך להשתתף מדי פעם באירועים החשובים

3. הנמצא כעת בשלבי סיום. המאמר הנוכחי נכתב ברובו בסביבות שנת תשס"ט; מתפרסם לרגל שנת השמונים לפטירת מרן הראי"ה זצ"ל.
4. לתולדותיו של הרב אריאלי, קשריו עם הראי"ה קוק, מקומו בתולדות ישיבת 'מרכז הרב' והסיבות לדחיקתו ממנה ולמקום הזניח יחסית שזכה לקבל בתודעת חוגי 'מרכז הרב', הקדשתי מאמר רחב הנמצא עדיין בכתובים. רוב ככל המידע המופיע כאן לגבי הרב אריאלי, לקוח (בקיצור ניכר) מאותו מאמר.
5. ראו בספרו של הרב משה צבי נריה, בשדה הראי"ה, כפר הראי"ה תשמ"ז, עמ' 374–373, והשוו הריאיון שנערך עמו בתשכ"ו לרגל קבלת פרס ישראל לספרות תורנית: "גם לאחר שנטש את הישיבה, ממשיכים תלמידיו לשעבר לעלות מכל הארץ לירושלים כדי לפקוד את ביתו ולשמוע תורה מפיו" (מעריב, ד' אייר תשכ"ו, עמ' 19).
6. בין הנסמכים ניתן להזכיר את הרב עוזי קלכהיים ויבדל"א הרב משה דימנטמן, הרב איתן אייזמן, הרב איסר קלונסקי, הרב אריה הורביץ, הרב צפניה דרורי, הרב יעקב אריאל, הרב ישראל אריאל ועוד (ישנם כמובן גם נסמכים בני מרכז הרב משנים מוקדמות יותר, דוגמת הרב ישעיהו משורר).
7. כלשונו בסמיכתו את הרב אייזמן, מכ"ז אייר תשכ"ז [!] (בשדה הראי"ה, עמ' 375).

שהתקיימו בישיבה, כולל אירועים אידיאולוגיים מובהקים כחגיגות יום העצמאות ויום ירושלים.⁸

בהקדמות הכרכים הראשונים של 'עיניים למשפט', שהוציא הרב אריאלי בשנים תרצ"ו-תש"ח, ניתן ביטוי נרחב להשפעה העמוקה של הראי"ה עליו במשך שש-עשרה השנים בהן היה מקורבו, כמו גם לחשיבות של השתתפותו שלו בביסוסה של ישיבת 'מרכז הרב' לאורך השנים. כך (בקיצורים מרובים) תיאר בהקדמת החלק הראשון שנדפס, כרך קידושין, שנת תרצ"ו:

אחד היה אברהם, הגדול בענקים, אשר שלחו ה' למחיה לדורות התחיה בארץ החיים, עמודא דנהורא, נזר הקודש, גאון הדור ומנהיגו מו"ר רבי אברהם יצחק הכהן קוק זצוקלה"ה [...] יחידי סגולה שבעיה"ק נמשכו אחריו בעבותות אהבה עזה ונאמנה [...].

הודות והלל לה' שזכני להיות אחד מהמיוחדים שהקימו את הקיבוץ הנעלה האמור, וממיסדיה הראשיים של הישיבה הק', שאחרי עבודה מאומצת והשקעת כחות מרובים, רוחניים וגופנים, חפץ ה' בידינו שעלתה והתפתחה ותהי לישיבה גדולה ונהדרה המתנוססת כיום לתפארה בעיר הקודש, וידועה בשם: הישיבה המרכזית הק' 'מרכז הרב'. והנני ת"ל מנושאי הארון, עומד ומשרת בה מיום הוסדה ועד היום הזה, יזכני ה' להמשיך בעבודת הקודש ללמוד וללמד כו'. וחבה יתירה נודעת לי ממנו לקרבני ביותר לעבודת קודש זו, וזכיתי לעמוד לפניו שש עשרה שנה תמימות, להקשיב אמריו הקדושים ולהתבונן להליכותיו בקודש, ואף משכני לעבודתו הענקית 'הלכה ברורה' ושתי מסכתות - כתובות ומכות - הוברו בעזרה"י על ידי [...].

ואין לנו שיעור נחמה אלא באורו הגנוז בספריו הקדושים ורוחו המפעמת בישיבה הזאת, גחלת קדשו, הישיבה המפוארה, משאת נפשו הטהורה ומשוש חייו, אשר גדלה וטפחה במאמצים כבירים והשפיע מהודו עליה [...] ואף אנו ננקוט בשפולי גלימיה למרנא זצ"ל ללכת בעקבותיו.⁹

דברים קצרים ברוח דומה כתב הרב אריאלי תריסר שנים מאוחר יותר, בהקדמת החלק השני שיצא לאור, כרך ברכות, שנת תש"ח:

8. בסעודת ההודיה שנערכה בישיבת מרכז הרב בכ"ח אייר תשכ"ח, לרגל 'יום ירושלים' הראשון, ישב הרב אריאלי בשולחן הכבוד בין הרצ"ה קוק לרב 'הנזיר' ואף נשא נאום (בשדה הראי"ה, עמ' 372). שנה לפני כן השתתף הרב אריאלי בחגיגת יום העצמאות שנערכה בישיבה, ה' באייר תשכ"ז, ונשא דברים "בענייני דיומא" (כלשון הרב יצחק שילת ביומנו, ארבעים לבינה, מעלה אדומים תשס"ז, עמ' 13). משני האירועים הללו נותר גם תיעוד מצולם.

9. עיניים למשפט - קידושין, ירושלים תרצ"ו, הקדמה, עמ' ב-ג.

וכמה מהחידושים נאמרו לפני גדולי ישיבתנו הק' 'מרכז הרב', היא הישיבה החופף עליה הוד רוחה של מחוללה גאון ישראל וקדושו מרנא ורבנא רבי אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל [...] וברוב חסדי ה' הייתי מהזוכים ליסד ולהקים את הישיבה הק' בעבודה מאומצת, בהשקעת כחות רוחניים וגופניים, ומאת מרן הרב זצ"ל הוטל עלי הנהלת הישיבה בתפקידיה השונים, והנני מנושאי הארון במשך כל זמן קיומה.¹⁰

והנה, בשנת תשס"ו, כמה מצאצאיו של הרב אריאלי הדפיסו מהדורה מחודשת של עיניים למשפט כרך ברכות – תוך שהם משמיטים מסוף ההקדמה את הפסקה שצוטטה זה עתה. בנוסף, הצאצאים צירפו לספר הקדמה המכילה בין השאר תמצית מתולדותיו של הרב אריאלי, תוך העלמת כל זכר לקשריו עם הראי"ה וישיבת 'מרכז הרב'. מעשים אלה נחשפו כמעט מיד וספגו מחאה נמרצת בעיתוני הציבור הדתי-לאומי,¹¹ כולל קריאות להציף את המו"ל בתלונות ולהחרים את ההוצאה החדשה.¹²

ניתן בהחלט להבין את המחאה, שהרי צנזור שכזה במגמה לסלף את ההיסטוריה הוא מעשה פסול, לא כל שכן בנסיבות כמיעוט דמותו של הראי"ה על רקע אידיאולוגי. אך באופן תמוה, מחאה זו נעשתה בהיעלם מוחלט מן העובדה שהשמטה גדולה פי כמה נעשתה בפתח כרך קידושין של עיניים למשפט, שנדפס באחרונה כעשור לפני כן – בירושלים תשנ"ד, ולפני כן בתשמ"ט, וכן הלאה: למעלה ממחצית מן ההקדמה, כולל כל אותם תיאורים שצוטטו לעיל אודות הראי"ה וישיבת מרכז הרב, נמחקה כלא הייתה. יתר על כן, התחקות אודות המהדורה

10. עיניים למשפט – ברכות, ירושלים תש"ח, הקדמה, עמ' 2.

11. ראו טורו של הרב אליעזר מלמד, 'רביבים', בשבע, גיליון 207, ז' אלול תשס"ו; ובהערה הבאה.

12. הרב נריה גוטל, 'מחאה על כבוד הרב', הצופה – מוסף סופרים וספרים, א' אלול תשס"ו. לימים העיד הרב גוטל שבעקבות חשיפת ההשמטה הוא "זכה" לאימים טלפוניים מצד המו"ל (מכתב למערכת, מקור ראשון, א' אלול תשס"ט). סופו של המעשה, סיפר הרב מלמד, היה שלאחר ששמע המו"ל את הביקורת הלך לשאול על כך את הרב יוסף שלום אלישיב, והלה הורה לו שמעשהו פסול – ובעקבות כך הוחזרו הספרים לכריכיה, הגיליון הראשון תוקן, הודפס מחדש והוכנס במקום הגיליון המצונזר, "וכך הספר נמכר היום" ('רביבים', בשבע, גיליון 216, י"ח חשוון תשס"ז). במכתבו הנ"ל של הרב גוטל תוקן פרט אחד: מי שפנה לרב אלישיב לא היה המו"ל אלא הנדבן שמימן את ההדפסה – הלא הוא ר' אליהו מרדכי זוננפלד (נינו של הרב יוסף חיים זוננפלד). יצוין כי הקדמת המו"ל לא תוקנה, ועדיין אין בה זכר לזיקתו של הרב אריאלי אל ישיבת 'מרכז הרב'.

הראשונה בה בוצעה השמטה דרסטית זו, מעלה – למרבה המבוכה – כי מדובר במהדורה שנדפסה בתשכ"ז בידי המחבר עצמו, הרב יצחק אריאלי!¹³ אם כן, הרב אריאלי במו ידיו מצא לנכון, בשלהי שנות התש"כ, להשמיט מן ההקדמה את החלקים הנוגעים לראי"ה קוק ולישיבת מרכז הרב. מדוע עשה זאת? טענה צפויה היא שמדובר בשינוי אידיאולוגי, הסתייגות מדימוי ציבורי כלשהו או כיוצא בזאת; אך מלבד שטענה כזו מדיפה ניחוח אנכרוניסטי¹⁴ ואף אינה הולמת את טיב הזיקה שבין הרב אריאלי לראי"ה,¹⁵ הרי שלא ניתן כלל ועיקר לקבל אותה לאור העובדות שצינו לעיל בדבר הקשר ההדוק והפומבי של הרב אריאלי עם ישיבת מרכז הרב ודרכה הציבורית באותן שנים ממש. הסבר מתקבל יותר על הדעת, אפוא, הוא שהרב אריאלי חפץ כי כרך זה יתקבל בברכה גם בישיבות ומוסדות מן הסוג ההולך ונוצר שלא ראה בעין יפה ספרים בהם מודגשת ומובלטת דמותו של הראי"ה.¹⁶ הוכחה אולטימטיבית לכך היא העובדה שכאשר הדפיס שוב הרב אריאלי את כרך ברכות, שלוש שנים מאוחר יותר,¹⁷ נותרו על כנם בהקדמת הספר אותם משפטים ספורים אודות הראי"ה קוק וישיבת מרכז הרב (אשר יושמטו לימים בתשס"ו), המופיעים בסוף פיסקה ארוכה בסיום ההקדמה ואינם כה בולטים כמו בהקדמת כרך קידושין. בהתאם לכך מובן אפוא כי גם בכרך קידושין עצמו לא

13. עיניים למשפט – קידושין, מהדורה חדשה עם הוספות ותיקונים, תל אביב תשכ"ז. זוהי מהדורת צילום של הוצאת תרצ"ו, כאשר בסוף הספר נוספה הקלדת מכתב מהרב מנחם זמבה וכ-15 עמודים של תיקונים ומילואים. בהקדמה נמחקו הדברים החל מהפסקה "אחד היה אברהם" וכל עד הסוף, ובכלל זאת אף פסקאות הנוגעות לתיאור אופן העבודה על עיניים למשפט – למעט פסקה אחת אודות השמטות בעל העין משפט'.

14. בהמשך המאמר ניפגש בהסבר דומה מאד השייך במובהק לעידן שאחרי מלחמת ששת הימים.
15. אילו היה מדובר בכיוון זה, הרי היה מתבקש אדרבה שהרב אריאלי ידגיש את דמותו האמתית של רבו הנערץ.

16. לעניין זה ישנן דוגמאות למכביר, כאשר המקרה המפורסם ביותר הוא זה של ספר תורת הנזיר לרב יצחק הוטנר, שנדפס לראשונה בקובנה תרצ"ב: במהדורות הצילום שנעשו בחיי המחבר בשנים תשכ"ה ותש"ם הושמטה הסכמת הראי"ה (ובמקביל גם הסכמת הרב אברהם דובער כהנא שפירא), ולפי הנטען בשם חתנו של הרב הוטנר, יבדל"א הרב יונתן דייויד, עמדו מאחורי הדבר שיקולים של תפוצת הספר. יתר על כן, תופעה דומה התקיימה עוד בחייו של הראי"ה, כאשר ספרים מסוימים יצאו לאור בשתי מהדורות, האחת כוללת את הסכמת הראי"ה והשנייה בלעדיה: כך למשל ספר המעשה והמדרש, ירושלים תרצ"ז, וספר יביע אומר, ירושלים תרפ"ד. במקו"א הארכתי בעניין זה, ועוד חזון למועד.

17. תל אביב תש"ל – גם כאן במהדורת צילום, עם חמישה עמודים של הוספות ותיקונים.

הועלם שמו של הראי"ה מגוף הספר,¹⁸ והוא, כמו גם מקומו ופועלו של הרב אריאלי עצמו בישיבת מרכז הרב, אף נזכרים בפרוטרוט במכתבי הרבנים שבסוף הספר¹⁹ – כבמהדורה הראשונה.

בין כך ובין כך, לפי כל הסימנים ניכר כי ההשמטה החדשה מתשס"ו לא נעשתה משיקולים מסחריים בלבד, אם לנקוט לשון עדינה; מעבר לכך שישנו כמובן הבדל מהותי בין המחבר עצמו לבין אדם אחר השולח יד בכתביו. מיהו אותו מו"ל, מצאצאי הרב אריאלי, האחראי למלאכה זו? התחקות אחר עקבותיו מובילה אותנו היישר לאישיות ידועה במשפחת הרב מרדכי אילן, מי שהיה חתנו הגדול של הרב אריאלי. מכיוון שאישיות זו התנהלה כלפי כתבי אביה בצורה דומה להתנהלותה כלפי תולדות סבה, ויותר מכך, נעבור כעת למקרהו של הרב אילן.

ב. הרב מרדכי אילן

הרב מרדכי אילן (אילנדר) נולד בסובלק תרע"ו; מתר"צ ואילך למד בישיבת ר' מיילס (רמיילעס) שבווילנא אצל "הגאון הצדיק מוהר"ר רפאל חיים שלמה היימאן זצ"ל, אשר טפחני בנעורי באהבה רבה", וכן קיבל תורה מ"רשכבה"ג הגאון ר' חיים עוזר גרודזנסקי זצ"ל, [ו]הגאון המפורסם הקדוש מוהר"ר חנוך העניך אייגעש זצ"ל הי"ד מחבר ספרי מרחשת, אשר התבשמתי מאור תורתם וקרבוני ביותר בהמצאי במחיצתם בתקופה של כמה שנים".²⁰ כשעלה ארצה באמצע תרצ"ה, למד תחילה בישיבת מרכז הרב אצל "רבנו גאון עוזנו הגה"ק מרא דארעא ישראל מרן אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל", ובישיבה זו גם הכיר את חותנו לעתיד, "הגאון הגדול ר' יצחק אריאלי שליט"א מיסד ור"מ הישיבה המרכזית הק' [מרכז הרב] ומגדולי רבני עיה"ק ת"ו" – ונשא את בתו, שרה רבקה.

18. ראו בחלק התיקונים וההשמטות לדף ע' ע"ב.

19. ובפרט במכתב הרב יעקב משה חרל"פ: "פרי ברכה הוא מאת תורת מרן גאון ישראל וקדושו מוהר"ר אברהם יצחק הכהן קוק זצוק"ל הכ"מ, אשר מאז הופיעו בשערי ירושלים ואתו החזון הגדול ע"ד יסוד ישיבה עולמית בעיה"ק ירושלים ת"ו הי' מע"כ אחד מהמיוחדים אשר התעוררו לגשם את הרעיון הגדול והקדוש, ולקח חלק גדול ביסודה ובהקמתה..." (עמ' קסו). אילו היה מדובר בשיקול מהותי כלשהו היה ניתן לצפות כי יושמטו גם הדברים הללו, שאף בהם ניתן להיתלות לצרכים אידיאולוגיים וכדומה. אך היות שהיה מדובר כאמור בשיקול 'תפוצתי' בלבד, די היה בהשמטת הדברים הבולטים לעין בפתחו של הספר.

20. לשון הרב אילן בגב השער של ספרו תורת הקודש חלק א', ירושלים תש"ט. מכתבים שקיבל מהרב שלמה היימן נדפסו בקונטרס "נר מרדכי" שבתוך שיטה מקובצת – מסכת תמיד, מהדורת מכון כנסת הראשונים, בני ברק תשמ"ב, עמ' 268-269.

לאחר מכן למד הרב אילן בבית המדרש 'אהל תורה', "בנשיאות רבנו גאון עוזנו מרא דארעא ישראל מרן יצחק אייזיק הלוי הרצוג שליט"א, שמיום בואו אל הקודש קרבני קרבה יתירה".²¹ בהמשך דרכו נעשה הרב אילן מקורב ל"הגאון מוהרי"ז הלוי זצ"ל רבה של בריסק, מרא דהאי תלמודא, שדנתי לפניו בהרבה עניינים מספריי, וכן היה מקורב ל"הגאון מהרא"ז מלצר זצ"ל, אשר הדפיס ממני גם קונטרס הערות בספרו אבן האזל הל' מעשה הקרבנות".²² בתשט"ז נתמנה לדיין בבית הדין הרבני בתל אביב, שם התקדם בהמשך לכהונה כאב"ד. מלבד 'תורת הקודש' פרסם במהלך חייו ספרים חשובים מתורתם של ראשונים, היה שותף שנים רבות במפעלים תורניים של מכון הארי פישל, האנציקלופדיה התלמודית ועוד, וכמו כן השתתף ברבים מכנסי "תורה שבעל פה" של מוסד הרב קוק, עד פטירתו בשנת תשמ"א. נתונים ותיאורים אלה מאפשרים לנו להתרשם, מנקודת מבטו של הרב אילן עצמו, על הקשת הרחבה והמגוונת של גדולי תורה אליהם זכה להתקרב, כשבתווכ שבין נערותו לרבנותו לא נפקד מקומם של הראי"ה קוק, הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג וחותרו שלו הרב יצחק אריאלי. אך כפי שיתברר להלן, מה שנעשה לימים לרב אריאלי על ידי חלק מנכדיו, נעשה לרב אילן כבר בשנת פטירתו – על ידי חלק מבניו.

בבני-ברק תשמ"ב הוציאו בניו של הרב אילן, ובראשם הרב יעקב דוד אילן,²³ את ספרו תורת הקודש – מהדורה תניינא, חלק א'-ב'. בפתח הספר רשמו הבנים תמצית קצרה מתולדות חייו, בה מתואר כיצד למד אצל הרב שלמה היימן, הרב חיים עוזר גרודזינסקי ובעל ה'מרחשת' – ומיד מסופר על "נשואיו בא"י וכניסתו

21. עד כאן מלשון הרב אילן בהקדמת ספרו הנ"ל, תורת הקודש חלק א'. השוו מכתב המלצה אודות הרב אילן ששלח הרב איסר זלמן מלצר למנהלי 'אוהל תורה', בכ"ד תשרי תרצ"ט: "...הנה הרב הג' המצויין העצום מו"ה מרדכי אילנדר שי', חתנו של ידידי הרב הגאון המובהק מוהרי" אריאלי שליט"א, מקבל מקופת קהלת ע"י ישיבת מרכז הרב סך שני לירות לחודש מזמן בחרותו קודם הנשואין שלו. ובידעי היטב את מצבו של ידידי הגר"י אריאלי שי', ובידעי את כחותיו העצומים של הרב רמ"א חתנו שי', אבקש מאד מאת הועד הנכבד למוסד אוהל תורה לקבלו בתוך חבר הלומדים..." (קטלוג בית המכירות קדם, קיץ תשע"א, מכירה 16 פריט 469).

22. לשון הרב אילן בסוף הקדמת ספרו תורת הקודש חלק ב', בני ברק תשכ"ט.

23. יליד תשי"ד, תושב בני ברק, ר"מ ישיבת 'כנסת יצחק' בחדרה, חתנו של הרב משה מאיר הלוי פרג שהיה ראש כולל "שומרי החומות" בירושלים. מחבר הספרים משא יד (ג' חלקים), קובץ על יד על הש"ס, מהדיר ספרי ראשונים (במפעל 'כנסת ראשונים', וכן במסגרת 'המכון להוצאת ראשונים ואחרונים' של מוסד הרב קוק, ועוד) ומשמש גם כאחד מראשי מערכת ש"ס 'שוטנשטיין'. בשנת תשס"ח זכה ב'**פרס הרב קוק** לספרות תורנית' מטעם עיריית תל אביב (עובדה אירונית בהקשר דיונו שלהלן).

לבית זקננו הגאון הגדול מרן רבי יצחק אריאלי...", ללא כל זכר לישיבת 'מרכז הרב' ולראי"ה קוק, ואף למוסדות אהל תורה ולרב הרצוג. כמה שורות לפני כן כתבו הבנים שאביהם הדפיס את ספרו "בעידודם ובהשראתם של גדולי הדור דאז, מרן הגרא"ז מלצר והגרי"ז מבריסק זצ"ל"; רבנים מחוג אחר, שאף אותם החשיב בשעתו הרב אילן לגדולי הדור, נעלמו כלא היו.²⁴

בנוסף, הושמטו גם קטעים מתוך דברי הרב אילן גופא. השוואת ההקדמה שבמהדורת תשמ"ב – המוצגת כ"הקדמה ממהדורא קמא" – אל ההקדמה המקורית של מהדורת תש"ט, מגלה כי הושמט בשלמותו השליש האחרון של ההקדמה, בו האריך הרב אילן לתאר כיצד חלק מהעניינים שבספרו נידון "בפני גדולי התורה בעיה"ק":

וכמה עניינים נתחורו ונתבהרו בפלפולה של תורה ובדיבוק חברים גדולי תורה באכסניות של תורה שבהם ישבתי בשעת חיבור ספרי זה, הלא היא הישיבה הגדולה, הישיבה המרכזית העולמית 'מרכז הרב' שמחוללה הוא רבנו גאון עוזנו הגה"ק מרא דארעא ישראל מרן אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל, אשר זכיתי עוד לעמוד לפניו, זיע"א, והמוסד הגדול 'אהל תורה' בנשיאות רבנו גאון עוזנו מרא דארעא ישראל מרן יצחק אייזיק הלוי הרצוג שליט"א, שמיום בואו אל הקודש קרבני קרבה יתירה, יזכה לראות במהרה בתשועת עולמים על אדמת הקדש בבנין ביה"ב [...] והריני מוצא בזה חובה נעימה להזכיר לברכה במיוחד את מו"ח הגאון הגדול ר' יצחק אריאלי שליט"א, מיסד ורו"מ הישיבה המרכזית הק' ומגדולי רבני עיה"ק ת"ו, ואשר רב חלקו בספרי זה. יזכה להמשיך בעבודת הקדש בהרבצת תורה במנוחת הנפש, ולהופעת מפעלו התורני הגדול ספרו 'עינים למשפט' על הש"ס...²⁵

במקרים של השמטות מסוג זה, עשויים צאצאי המחבר לנמק את מעשיהם בטענה כי אביהם עצמו ניתק בהמשך חייו את זיקתו לרבנים ולמוסדות עמם היה קשור בעבר; "עבר" זה, בנידוננו, יהיה כנראה התקופה שלפני כניסת הרב אילן לחוג ההשפעה של הרב יצחק זאב סולובייצ'יק מבריסק. אך במקרה הנוכחי אין אפשרות לטעון זאת, בין השאר לאור העובדה שבראש תורת הקודש חלק ב',

24. אכן, בהקדמה לתורת הקודש חלק ב' הזכיר הרב אילן במיוחד את שני הרבנים הללו (כפי שצוטט לעיל), ואף כתב כי "שני הגאונים האלה עצבו ביותר דרך לימודי" – אך הוסיף מיד שזהו "בהמשך למה שקבלתי מרבתי קודם לכן, כמובא בספרי חלק א'".

25. לא למותר לציין שנשמטה גם שורת הסיימת של ההקדמה, בה נתן הרב אילן "תודה וברכה למוסד הרב קוק אשר בראשו עומד השר הדגול במדינת ישראל, הרב הגאון י.ל. הכהן מיימון שליט"א" (ומנגד נוספו בהקדמת המהדורה החדשה כמה דברי תורה חדשים בין הפסקאות).

שנדפס כאמור בשנת תשכ"ט, בחר הרב אילן להדפיס שנית את שתי ההסכמות שקיבל לחלק א' של תורת הקודש – שאחת מהן היא הסכמת הרב הרצוג.²⁶ בניו, שלא במפתיע, השמיטו במהדורתם את ההסכמה הזו והותירו את השנייה בלבד (של הרב איסר זלמן מלצר). מלבד זאת, קשריו של הרב אילן עם הרב מבריסק החלו כבר לפני הוצאת חלק א' של תורת הקודש,²⁷ ולא היה בכך כדי להביאו להתכחשות כלפי מוקדי השפעה קודמים או לאימוץ מכלול עמדותיו של הרב מבריסק, ובוודאי שלא להמעטה בכבודם של גדולי-דור מחוגים אחרים.²⁸ אצל בניו, לעומת זאת, מדובר כבר בסיפור אחר.²⁹

יתר על כן, מתברר כי במקרה הנוכחי הדברים חורגים מעבר להשמטת קטעים "בלתי-נוחים" גרידא – שעלולים אולי לפגוע במכירת הספר אצל חלקים מהציבור החרדי – ומגיעים לכדי שינויים ומחיקות בתוך משפטים שונים לאורך שארית ההקדמה, גם במקרים בהם הדבר מביא לשיבוש כוונתו המקורית של המחבר. לדוגמא, בפסקה השנייה של ההקדמה המקורית נכתב:

26. זאת כעשור אחרי פטירתם של הרב הרצוג (תשי"ט) ושל הרב מבריסק (תש"ך). משמעות הדבר מועצמת לאור העובדה שבשנים האחרונות לחיי האישים הללו שררה ביניהם מתיחות רבה, על רקע מאבקו של הרב מבריסק בתוכניות להקמת "היכל שלמה", מרכז הרבנות הראשית שהרב הרצוג עמד אז בראשה. השוו בהקשר דומה מכתב הרב אילן לרב שלום נתן רענן, משלהי תשי"ט, בהספד על בנו הרב אברהם יצחק, עליו חתם כ"ידידכם וידיד הישיבה" (לחי ראי, ירושלים תשכ"א, עמ' עב-עג).

27. דברים מפי "מרון הגאון מוהר"ז הלוי שליט"א מבריסק", מובאים פעמים רבות לאורך הספר: דף י"ד ע"ב; כ"ה ע"א; מ"א ע"א; מ"ז ע"א; ס"ט ע"ב (שם הביא תשובה ממנו); ע"ב ע"ב; צ"ד ע"ב; צ"ו ע"ב; ק"ד ע"ב; וראו עוד בשתי ההערות הבאות.

28. לשם המחשה, בתורת הקודש (מהדורת תש"ט) דף פ"ז ע"ב-פ"ח ע"א מובאים דברי הרב מבריסק, ומעט אחר כך, בדף פ"ט בהערה, מובא "ספק עצום שהעירני מרא דארעא ישראל, גאון עוזנו מרון מוהר"ר יצחק איזיק הלוי הרצוג שליט"א...". ושוב בהשמטות והמילואים בסוף הספר (דף ק"ד ע"ב), על סימן ה' מזכיר הרב אילן "מחידוש הגאון מוהר"ז הלוי שליט"א", וכמה שורות לאחר מכן, על סימן ז', הוא מציין כי "ראיתי שבמשפט כהן לרבן של ישראל מרון הגרא"י קוק זצ"ל עמד בזה, ועי"ש נעם דברי הגאון בזה".

29. בתורת הקודש סימן א' אות ח' (דף ו' ע"א) הוסיף הרב אילן בסוגריים במהלך דבריו: "ועיין משפט כהן למרון הרב זצ"ל הל' בה"ב, שעמד על סתירת ב' התוספות, ולדברינו א"ש", ואילו במהדורה שהוציאו בניו (עמ' פא) נעלמה הערה זו. יש לציין שאמנם הרב אילן החל בעצמו לערוך מהדורה שניה לספרו, כפי שתיארו בניו בהקדמתם, אך עובדה זו כמובן אינה יכולה לשמש כסייג אוטומטי למעשי השמטה מסוג זה.

ואם מצד אחד התגלו לפנינו משפטי ד' בהקזת הדם הנוראה בגוף ישראל, 'כתהום רבה', הנה מאידך המתהווה לפנינו אות הוא לראשית ההופעה לצדקת ה', שפסגתה כ'הררי א-ל' [...] וע"כ שבח הדור האחרון הקרוב יותר אל הגאולה צריך להיות מעומק ההכרה לפי פעולות ד' בחלל עולמנו.

כלומר, למול השבר הנורא של השואה, תקומת עם ישראל בארצו היא אות להתקרבותנו אל הגאולה. אולם בהקדמה שנדפסה בתשמ"ב נעלמו המילים "המתהווה לפנינו"; לפי בניו של הרב אילן, נמצא כי השואה עצמה היא גם 'כתהום רבה' וגם 'הררי א-ל'!

כך גם בפסקה הבאה, שבה כתב הרב אילן במקור: "וככל שיקדם קצב הדרישה כן תוקדם ההתגלות וההופעה. הלבושים המעשיים של חזון הדורות שהחל להתעטף בהם דורנו זה, הם בזכות הדרישה החזקה שלא פסקה מ'ישראל' – השמיטו הבנים ממהדורת תשמ"ב את המשפט המודגש (ההדגשה שלי, וכן להלן). שוב כתב המחבר בסמוך: "והנגלה לעינינו – מתוך תקוה שהם רק נב(ב)[ט]ים ראשונים לצמיחת קרן ישועה לארצנו הקדושה ולעמו – הם פרי להט העריגה..." – ושוב הושמט כל המשפט המודגש.

התנהלות דומה אנו מוצאים גם בהקדמה למהדורה המחודשת של תורת הקודש חלק ב', בני ברק תשמ"ה. מלבד הוספות מכתב-יד המחבר – שהפעם סומנו כראוי – נעשו שוב שינויים רבים בתוכן דבריו, גם כאן בולטת המגמה למחוק כל רמז להתייחסותו החיובית (באופן יחסי) של הרב אילן למאורעות התקופה.³⁰ לא למותר גם לציין כי הפתיחה השנייה של הספר, העומדת כולה בסימן רושם אירועי מלחמת ששת הימים (שאירעה שנתיים לפני צאת המהדורה המקורית), הושמטה לחלוטין. במקרה אחרון זה, ייתכן כי בני המחבר יתראו את מעשיהם בטענה שאותן הקדמות 'אקטואליות' היה יפות לשעתן (=חמש עשרה שנה בלבד לפני כן) ולא לדורות; אך גם טענה כזו אינה מסוגלת לכסות על מעשי השכתוב שנעשו בתוך הדברים שנותרו, על השמטת הסכמת הרב הרצוג, על העלמת זכרם של הראי"ה ומוסדותיו מהתמצית הביוגרפית ועל שאר השינויים שתוארו לעיל. היא אף אינה יכולה להתקבל מצד עצמה, לאור העובדה שחלקים אחרים שניתן להגדירם באותה מידה

30. כך נמחק משפט ארוך שבסוגריים, "ומכאן תוכחה לדור השואה והעקדה..." (בסוף ד"ה אברהם אבינו), וכך בפסקת הסיום נשתנה המשפט "כראשית וכאחרית קיומנו" ל"כראשית וכאחרית קיומו"; מעט הלאה נמחק המשפט "ולאור ההתרחשויות בדורנו, תקותנו שהפלגנו בהרבה מהלכתא למשיחא זו", והמילים שאחריו 'אנו קרובים ביותר למהרה יבנה המקדש' שוכתבו ל'ואנו מצפים למהרה יבנה המקדש'. וכן הלאה.

כ'אקטואליים' באופיים, אך התוכן שלהם כנראה מטריד פחות מזווית ההשקפה של הבנים – נותרו על כנם.³¹

ג. הרב יצחק שולזינגר

כעת אנו מגיעים למקרה בו קיים כפי הנראה הפער הדרסטי ביותר בין מסכת חייו וכתביו של האב לבין הצורה אותה קיבלו לאחר טיפולם של בניו. הרב יצחק שולזינגר, יליד סמיאטיץ' תרס"ד, למד בצעירותו בישיבת ראדין, עלה לארץ בתרפ"ד ולמד כעשר שנים בישיבת 'מרכז הרב', כשהוא זוכה לקבל סמיכה מהראי"ה ומהרב יעקב משה חרל"פ. בחורף תרצ"ד התחתן, ובאותה שנה נתמנה לרבה של כפר גנים; בתרצ"ה אנו מוצאים את הסכמתו מופיעה על החוברת 'מפניני הרמב"ם', לצד הסכמות רבותיו הראי"ה והרב חרל"פ. מתרצ"ו שימש הרב שולזינגר כמו"צ (מורה הוראה) בחיפה וכממונה על השוחטים-ובודקים, ובנוסף כרב בית כנסת, תפקידים בהם כיהן עד לפטירתו הפתאומית בחורף תשי"ז.³²

בירושלים תש"י הוציא הרב שולזינגר את הספר אמרות יצחק על ספר בראשית – לקט דרשות שניתנו בשבתות השנה לאורך שנות שבתו בחיפה. בראש הספר נדפסו, לצד סמיכותיהם של הראי"ה, הרב חרל"פ וסמיכה נוספת מהרב אבא יעקב בורוכוב, גם הסכמות מאת הרב חרל"פ, הרב יצחק אריאלי, הרב שלום נתן רענן חתן הראי"ה ומנהל ישיבת מרכז הרב, הרבנים הראשיים דאז הרב הרצוג והרב בן ציון מאיר חי עוזיאל, ואף מכתב ברכה ממנהל הרבנות הראשית הרב יעקב ברוך. בהקדמת הספר (עמ' ב) תיאר הרב שולזינגר:

והיתה מנת חלקי להסתופף בצלו הקדוש של רבנו, אור ישראל וקדושו, רכבו ופרשיו, נזר הדור, מורי ורבי, רבן של ישראל, הרב הראשי הראשון לארץ ישראל, מרן הגאון מוהר"ר אברהם יצחק הכהן קוק זצוק"ל, הכהן והשופט של המקום הקדוש [...] רבינו זצ"ל היה מנהיג ושפט את כל העם בצדק, שמסר את נפשו למען הצדק ולימד זכות על העם והארץ [...] שנים רבות זכיתי לצקת מים על ידיו הקדושות, לשמוע ולהקשיב בהלכה, אגדה, מוסר ודברי מחשבה קדושים ועמוקים, ולכל הגה שהיה יוצא מפי כהן גדול בקדושה ובטהרה...

31. לדוגמה, דבריו של הרב אילן בדבר "ההתעוררות שקמה בדור האחרון ע"י גדולי התורה ללמוד ההלכות בסדר קדשים"; האמנם "בדור האחרון" ביחס לשנת הוצאת אותה מהדורה?

32. אודותיו ראו עוד: הרמ"צ נריה, בשדה הראי"ה, עמ' 465-472; אליעזר טש, בתוך: ספר קהילת סמיאטיץ', ת"א תשכ"ה, עמ' 251; ובספרי בנו שלהלן.

לאחר מכן הוסיף הרב שולזינגר לדבר בשבחה של ישיבת 'מרכז הרב' ולהביא מתורת רבו הראי"ה. בצורה דומה תיאר את דמותו של הרב חרל"פ, וציטט גם מתורתו כשהוא מקדים וכותב (עמ' ג):

והיתה לי גם זכות מיוחדת, שזיכני השי"ת להתקרב קירבה מיוחדת לראש הישיבה, רבנו הגאון הצדיק מרן יעקב משה חרל"פ שליט"א [...] שקרבני קירבה נפשית בשתי ידיו הקדושות והנאמנות, והייתי תמיד מבאי ביתו בשבת וחול...

בהמשך ההקדמה האריך הרב שולזינגר לדבר על מעלת התורה, העם והארץ, והצהיר במילים מפורשות (עמ' יא): "ונודה להשי"ת שזכינו, אחרי השואה הגדולה והאימה שהתחוללה עלינו באירופה, אחרי האסון הנורא הזה – לאתחלתא דגאולה, שקמה מדינת ישראל וממשלת ישראל והתחיל קיבוץ גלויות". לסיום ציין את הנפשות שנפלו "על מזבח קדושת העם והארץ" במלחמה על הקמת המדינה, בתוכן שניים מאחינו.

בסוף הספר שב הרב שולזינגר ותיאר את פועלם של אחייניו בצה"ל,³³ כשהוא חוזר שוב ושוב על הקביעה כי הקמת מדינת ישראל היא אתחלתא דגאולה: "והביאו לנו [=הנופלים] בע"ה אתחלתא דגאולה, הביאו את הישוב העברי לידי גאולה של מדינה ישראלית..." (עמ' רפו), "נתקרב הזמן של מלחמת אתחלתא דגאולה [...] ומתוך רוח קדושת התורה התרומם להיות גבור בכל נפשו, לצאת בגבורה על קדושת ה' והארץ, וחלק גדול היה לו במלחמה נגד האויב – מלחמת השחרור..." (עמ' רפט), "אויבינו לא רצו שנצא מהחורבן לבנין, מגלות לחרות, משעבוד לגאולה, ונגד רצון רשע ואכזרי זה של האויב, לחם מלחמה עקשנית בלי מעצור ועכוב. ובתחילת אדר, כשכבר התחיל להאיר אור אתחלתא דגאולה [...] נפסקו חיינו. ואחרי הסבל הרב שסבל ואחרי הפעולות הרבות שפעל למען שחרור המדינה, לא זכה לראות בתקומתה, ועל סף הקמתה מת מות גבורים וקדושים" (עמ' רצא).

אמירות ברוח זו על הקמת המדינה כאתחלתא דגאולה משובצות בדרשות לכל אורך הספר.³⁴ המחבר אף הקדיש דרשה מיוחדת ליום "ההחלטה באו"מ על הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל" – אירוע שנודע בכינוי 'כ"ט בנובמבר' – ובה כתב (עמ' רה-רו):

מה שקרה בימים האלה, שה'אומות המאוחדות' החליטו לתת להיהודים מדינה עברית בארץ ישראל, שזה קרוב לאלפים שנה שאנו מחכים לזה, זה דבר היסטורי

33. בין השאר כתב (עמ' רפב) כי "הגענו כבר, הודות להשי"ת, לתחילת הגאולה, אבל אנחנו עומדים עוד דרוכים ומתוחים נגד אויבינו, עוד חסר הרבה לגאולה השלמה...", כשהוא מתאר באריכות והערכה רבה את פועלו וגבורתו של בן אחיו, עמיחי, בארגון ה'הגנה' ובצה"ל עד לנפילתו בקרב.

34. ראו בין השאר: עמ' סב-סג; פט-צ; קי-קיא; קלה; קעא; רכז-רכה; רמז-רמח; רסח.

חשוב וגדול, ומוכרחים להודות שזה נס מן השמים [...] נשפך דמנו היקר והקדוש במלחמת גאולת הארץ, ה' ירחם, אבל לא נבהל ולא נתיאש [...] עכשיו עם אתחלתא דגאולה אנו לוחמים כמו עם שלוחם למען ארצו ומולדתו...

הדברים הללו נכתבו, כאמור, בתקופה שסביב הקמת מדינת ישראל. שנה-שנתיים מאוחר יותר, סביב הבחירות לכנסת הראשונה ("האסיפה המכוננת") ובמהלך פעילותה, כבר הסתמנה המגמה החילונית המובהקת של הממשלה בדבר אופיה הפוליטי והמשפטי של המדינה; דבר זה כשלעצמו היווה המשך של מדיניות מוסדות היישוב בשלהי תקופת המנדט, אך התנגש עם תקוותיהם של רבים משומרי המצוות, שהאמינו כי עם הקמת מדינה יהודית רשמית יעוצב צביונה בצורה יהודית-מסורתית יותר לעומת הנורמה של מוסדות התנועה הציונית. מדיניות זו הביאה רבים מרבני הציבור הדתי-לאומי, ובראשם הרב הראשי דאז הרב הרצוג, להיאבק לחיזוק צביונה הדתי של המדינה ולמחות כנגד מגמות חקיקה חילוניות; זאת לצד ברכתם על קיום מדינת ישראל, ולא במקומה.³⁵ בין הרבנים הללו היה גם הרב שולזינגר, שהרבה לדרוש בכיוון זה וכתב בין השאר (עמ' קג-קנד):

אבל אספות המחאה של היום הן לצערנו הרב לא נגד מושלים זרים וכובשים נכרים, אלא נגד שרים ומושלים שלנו, אחינו בני ישראל. אנו מלאי תהלה והודיה לה' על הנסים והנפלאות שעשה אמנו, שזכינו אחרי אלפיים שנות גולה ויסורים רבים וקשים להקמת מדינת ישראל וממשלת ישראל בארצנו - ואנו מוחים נגד ממשלת ישראל על שתחת שלטונה והנהגתה הכללית במדינת ישראל מאכילים ליהודים, לעם ה' השוכן בציון, מאכלות אסורות [...] ושמטום גדול יש בזה מצד הממשלה ערלת הלב והנפש, לעבור במפורש על צווי התורה [...] נשאלת גם השאלה, היתכן הדבר שיהיו שני מטבחים ושני שלחנות [...] אנו עם אחד, והוא

35. השוו דברי הרב שולזינגר שבסמוך, עם דברי הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג: "לא היה יכול לעלות על הדעת של יהודי דתי באמת, שהמדינה היהודית תעזוב מקור מים חיים, את תורתנו הק', לחצוב לה בורות ומשפטים של עם אחר [...] כסבורים היינו שתיכף להכרזת המדינה יהיו הגורמים הקובעים בשטח הזה, נמלכים מיד עם סמכות התורה בארץ, כדת מה לעשות [...] תוצאותיו של מצב מחפיר ומכאיב זה מי ישרון" (התורה והמדינה חלק ז', תל אביב תשט"ז, עמ' י; וראו עוד דברי הרב שאול ישראלי בהקדמות חלקים א'-ד', תל אביב תש"ט-תשי"ב, ודברי הרב צבי פסח פרנק בהסכמתו לספר משפט הצבא בישראל, ירושלים תש"ט). מגמה שונה התבטאה כידוע בקרב המחנה החרדי המתהווה, שלא ראה בתהליכי הקמת המדינה "אתחלתא דגאולה", וממילא היה נכון ביתר-קלות לחזור בו מגילווי התמיכה והאהדה שהובעו בקרב בתקופה הראשונה שלאחר הכרזת העצמאות ולדגול בהתבדלות משאר חלקי הציבור היהודי במדינה.

צריך להיות מאוחד בבית, במשפחה, בשלחן ובתורה אחת ויחידה ובארץ אחת, מדינה אחת – מדינת ישראל, ולא להיות מחולק ומפורד...

דברים דומים, שנוסחו בלהט ניכר, כתב הרב שולזינגר בדרשה נוספת (עמ' רמח-רמט), לקראת הבחירות לכנסת הראשונה:

אנו עומדים לפני סכנה של קביעת חוקה וצביון חיים למדינה הישראלית ולעם היושב בציון, שלא בהתאם לנאמר בתורה!! נשאלת השאלה, האם לכך התפללנו כל השנים, סבלנו גלויות, שמרנו על עם ישראל שלא יתבולל [...] שאחרי שכבר זכינו לתחילת הגאולה יהיו כאלה שירצו להעביר קו על העבר המפואר של עם ישראל ועל תורת [ה'] האלוקית [...] נתעורר כולנו לבחירות לבחור בשליחים נאמנים שימלאו את השליחות הקדושה [...] לקבוע את חוקת המדינה וצביון החיים על פי התורה.

לסיכום, אם בשני המקרים הקודמים עיקר ענייננו היה בעצם קשריהם האישיים של הרב אריאלי וכן הרב אילן עם הראי"ה קוק, עם ישיבת 'מרכז הרב' ועם גדולי תורה נוספים מחוג זה, ולא בהכרח בקיומה של אידיאולוגיה פרו-לאומית (גם אם היתה כזו בין השורות, בפרט אצל הרב אריאלי) – הרי שבמקרה הנוכחי, אמרות יצחק הינו ספר דתי-ציוני מוצהר, הן מצד תכניו והן מצד החוגים עבורם נועד. מחברו של הספר אחז הדוקות בהשקפה לפיה הקמת מדינת ישראל הינה אתחלתא דגאולה, ומתוך עמדה זו נאבק על צביונה של המדינה וחוקיה.

אולם גם במקרה הזה, לא קורות חייו של הרב שולזינגר, לא קשריו עם חוג הראי"ה ולא הספר שהוציא שבע שנים בלבד לפני פטירתו – כל אלה לא הועילו לו בשעה שניגשו בניו לטפל בתולדותיו ובכתביו. בבני ברק תשל"ד, כחמש-עשרה שנים לאחר פטירת הרב שולזינגר, נדפס מתורתו הספר אמרות יצחק – תניינא, על ידי בניו ובראשם הרב משה מרדכי שולזינגר.³⁶ בהקדמת הספר פרסם הרמ"מ שולזינגר מאמר המוקדש לדמותו ותולדותיו של אביו,³⁷ בו האריך לתאר כיצד למד בצעירותו

36. נולד בתש"א, למד בצעירותו בישיבת מרכז הרב (על כך ראו בהמשך, סביב הערה 45), מתש"ט ואילך בישיבות בני ברק, ובתשכ"ד נעשה לחתנו של הרב שלמה כהן ממקורבי החזון-איש. פרסם לאורך חייו עשרות ספרים, בראשם סדרת משמ"ר הלוי על התלמוד. נודע כתלמיד חכם חשוב, דרשן ומגיד-שיעורים רב השפעה, שהיה מקורב למנהיגי הציבור החרדי-ליטאי: הרב יחזקאל אברמסקי, הרב יעקב ישראל קנייבסקי (ה"סטייפלר"), הרב אליעזר מנחם-מן שך ואחרים. נפטר בקיץ תש"ע. לאחרונה יצא אודותיו הספר: רבי משה מרדכי, כרך א', מודיעין עילית תשע"ג.

37. מאמר זה פורסם לפני כן בהקדמה לספרו משמר הלוי על מסכת יומא, בני ברק תשל"א; ונדפס שוב ברבים מספרי משמר הלוי הבאים, ובהם: כרך תמורה, בני ברק תשנ"ט; כרך כתובות, בני ברק תש"ס; כרך מגילה, כנ"ל; כרך סוכה, בני ברק תשס"ב; כרך ראש השנה, בני ברק תשס"ג;

בישיבות אירופה ובעיקר בראדין, וכיצד זכה שם לחיבה מה'חפץ חיים'³⁸, ומאריך לצטט בעניין זה מהקדמת 'אמרות יצחק' וממכתב שקיבל אביו מהרב נפתלי טרופ, ועוד אריכות כיוצא בזאת – וכשהוא מגיע בתיאורו לשנת תרפ"ד, אז עלה אביו ארצה ונכנס ללמוד אצל הרא"ה בשיבת 'מרכז הרב', לא נכתב דבר מלבד השורה הלקונית: "ולמד בירושלים עיה"ק כעשר שנים עד לנישואיו"³⁹. אין הבן מזכיר ולו ברמז היכן למד אביו בארץ ישראל, וממי קיבל תורה, ולאיזה רבנים היה מקושר, ומי סמכו אותו להוראה, ומי נתנו הסכמה על ספרו, ואת מי העריך יותר מכל רב אחר.

במקרה נוסף, מאוחר יותר, ניתן למצוא התערבות לא רק בתיאור תולדותיו של הרב יצחק שולזינגר, אלא גם בתוך דבריו שבכתב. בהקדמה לספר משמר הלוי – בכורות (בני ברק תשנ"ז, עמ' א), ציטט הרמ"מ שולזינגר קטע מתוך הקדמת אביו לאמרות יצחק, ובו בין השאר משפט המובא באופן הבא: "שהייתי עולה מדי פעם בפעם ירושלימה להקביל פני רבותי, הייתי גם מחליף עמהם דברים בכתב בשאלות ותשובות. ומחמת חוסר באמצעים כספיים אני מדפיס עכשיו רק על חומש בראשית". מי שיעיין במקור (עמ' י), ימצא שלאחר המילים "בשאלות ותשובות" הופיע משפט נוסף: "ושתי תשובות אלי מהרב זצוק"ל נדפסו בספרו 'דעת כהן'; מדובר כמובן ברא"ה קוק.⁴⁰ לא למותר להוסיף שהרמ"מ שולזינגר

כרך שבת ועירובין, כנ"ל; וכן בהקדמת ספרו שלמי שרה, בני ברק תש"ס; ובספריו הנזכרים להלן בהערה 40.

38. בנקודה זו, ובהמשך המאמר, מנסה הרמ"מ שולזינגר להציג את ה'חפץ חיים' כמורו ורבו העיקרי של אביו – זאת על אף שבראדין למד הרב שולזינגר רק שנים מעטות בבחרותו, ואילו ב'מרכז הרב' הוא למד כעשר שנים תמימות מגיל עשרים ואילך, ורבני ישיבה זו הם שסמכוהו לרבנות. ואכן, בדברי הרב יצחק שולזינגר עצמו בהקדמה ל'אמרות יצחק', תופס הרא"ה מקום בולט בהרבה לעומת ה'חפץ חיים'.

39. בהמשך (עמ' 6 של ההקדמה) מצטט הרמ"מ שולזינגר מדברי אחיו הרב שמואל שולזינגר, המתאר את שימושו של אביו בהוראה ומזכיר בהקשר זה רק את הרב שמשון אהרן פולונסקי מטפליק, ומוסיף בתמימות: "שמעתי לאחר פטירתו שהיה לו שימוש אצל גדולי ירושלים..."

40. בסוף הקדמת הספר הנ"ל (שם נדפס שנית המאמר הנזכר על תולדות הרב שולזינגר), ציין שוב הרמ"מ שולזינגר כי אביו הגיע לארץ בתרפ"ד – גם הפעם מבלי להזכיר דבר על המקום בו למד בהמשך. כך גם במאמר הספד שכתב על אמו, נדפס במשמר הלוי – ברכות (בני ברק תשס"ה, עמ' ז), במהלכו סיפר שאביו הוחתם על ידי ה'חפץ חיים' "על שטר הבטחה שמיד כשיגיע לנמל ילך לישיבה" – שוב מבלי לציין לאיזו ישיבה הלך. מן הצד יצוין כי הרב שולזינגר לא עלה לארץ כתלמיד ישיבה בודד, כפי המשתמע מהתיאור שם, אלא יחד עם משפחתו (ראו תיאור אחייניתו, בתוך: ספר קהילת סמיאטיץ' [לעיל הערה 32], עמ' 249-248).

נמנע מלהזכיר בכל ספריו אפילו ברמז את העובדה שסבו – חותנו של הר"י שולזינגר – ר' אברהם חיים צ'צ'יק, היה מקורב מאד לראי"ה למן תקופת יפן, והתפרסם בהיותו "משמש" שלו לאורך שנים ארוכות בתקופת שבתו של הראי"ה בירושלים.⁴¹

דומה כי המניע למפעל זה של שכתוב היסטורי, והמגמות שמאחוריו, הינם ברורים למדי. אין צורך גם להסביר מדוע על אף שהרמ"מ שולזינגר פרסם במהלך השנים עשרות ספרים, מדבריו שלו ומדברי אחרים, הוא לא מצא לנכון להדפיס שנית את הספר היחיד שפרסם אביו בחייו, אמרות יצחק, וגם לא הדפיס חלקים נוספים מדרשות 'אמרות יצחק' שבכתב יד, על אף שאביו כתב בהקדמתו (עמ' י) "שיש אצלי על כל חמשה חומשי תורה" וכי רק בשל חוסר אמצעים הוא מדפיס על בראשית בלבד.⁴²

בעקבות פועלו המתואר של הרמ"מ שולזינגר, הלך גם אחיו הצעיר הרב אלעזר שולזינגר ('יבדל"א'; יליד תש"ה). הלה, שבין השאר שימש כעסקן ציבור והיה חתנו של חבר הכנסת ר' שלמה לורינץ, פרסם בבני ברק תשמ"ח את הספר 'על משכנות

41. ראו לדוגמא זכרונות הרא"ח על הראי"ה, הובאו לדפוס על ידי הרמ"צ נריה בספרו ליקוטי הראי"ה חלק ב', כפר הרא"ה תשנ"א, עמ' 358-360. השוו גם הדברים שכתב הרא"ח בתשכ"ו (מספר שנים לאחר התפנית האידיאולוגית של נכדו כדלהלן): "...מן שמיא קא זכו לי לשמש בפועל [...] את רבנו הגדול, רבן של ישראל נזר הקודש, אשר בהעלותי על שפתי שמו הקדוש תאחזני יראה ופחד ורעדו כל עצמותי, מרנא ורבנא מוהרא"י הכהן הגדול זצוק"ל..." (הרמ"צ נריה, חיי הראי"ה, ת"א תשמ"ג, עמ' של"ז). הרמ"מ שולזינגר הוציא לזכר סבו את הספר חיי אברהם (זכרון מאיר תשמ"ב), ובהקדמה כתב תמצית קטנה על תולדותיו, בה כאמור לא נזכר דבר בנוגע לראי"ה, אלא רק שסבו נולד בחיי מהרי"ל דיסקין ונתגדל אצל בנו הרב יצחק ירוחם דיסקין, וכיוצא בזה.

42. התהום האידיאולוגית שנפערה בין דרכו של האב לדרכו של הבן, ניתנת להמחשה נוספת באמצעות דברי ההספד שנשא הרב יצחק שולזינגר בשנת תש"ט על אחיו ר' משה שמחה שנפטר בתרצ"א (אמרות יצחק עמ' רפא-רפב) – הוא הדמות שעל שמה נקרא לימים הבן דן, הרב משה מרדכי: "בשנים האלה חלה תמורה גדולה וכבירה בעם ישראל ובארץ ישראל [...] אני רוצה להודיעך שה' עשה לנו את הנס הגדול של אתחלתא דגאולה. האידיאל הגדול של חיבת ציון ושיבת ישראל לארצו, שקינן בלבך בחום ובהתלהבות גדולה [...] עשה פרי [...] ובשנה שעברה הוקמה מדינת ישראל, וממשלת ישראל מושלת בה, התחיל להציץ ולהאיר לנו אור הגאולה, שכל כך שאפת לו וקיווית אליו [...] אבל הנס והפלא הזה שניתן לנו מאת ההשגחה העליונה, לא בא בלי קרבנות. הרבה חללים נפלו, הרבה גיבורים צעירים מתו מות קדושים וגיבורים בכבוש הארץ. שני בניך שגדלו לתפארת [...] שרתו שרות מסור ונאמן בהגנה' וב'צבא ההגנה לישראל" זה כמה שנים...".

הרועים', המוקדש לפולמוס עם הדרך הדתית-לאומית ונציגיה ולביסוס ההשקפה המקובלת בציבור החרדי הליטאי. הפרק הראשון בספר, "בן יכבד אב" (עמ' טו-כג), עוסק בתיאור דמותו של אביו, באופן רחב ושיטתי יותר ממאמרו הנזכר של אחיו הרמ"מ – אך גם כאן לא נמצא מקום לאזכור הראי"ה קוק וישיבת 'מרכז הרב'. אלא שבניגוד לכתביו של הרמ"מ, בהם בוצע הדבר באמצעות השמטה אגבית, במקרה הנוכחי הר"א שולזינגר מצא לנכון להצביע במפורש על מעשי ההשמטה, תוך שהוא מצטט דברי צידוק שהעניק לכך אחיו הגדול (עמ' טז-יז):

בשנת תשל"א הוציא אחי הגאון ר' משה מרדכי שליט"א את ספרו הראשון 'משמר הלוי', וציין שאבא זצ"ל למד 10 שנים בירושלים – ולא הזכיר כי הוא למד בישיבת 'מרכז הרב'. הרב משה צבי נריה שליט"א פגש בן דוד שלי ושאל אותו: הרי ר' יצחק שולזינגר היה תלמיד אמיתי במרכז הרב, הוא למד שם 10 שנים רצופות, ומדוע בנו שהוציא ספר השמיט שם הישיבה?

אחי הגאון ר' משה מרדכי שליט"א אמר לאותו בן דוד, תענה לו כך: ישיבת 'מרכז הרב' מצטירת היום בצורה כזו, שאם הייתי כותב שאבי זצ"ל למד בישיבת 'מרכז הרב' היו חושבים שהוא לבש חולצה עם שרוולים קצרים, מכנסיים קצרים, סנדלים בלי גרביים, והיה פלח (עובד אדמה) בהרי חברון. אם ישיבת 'מרכז הרב' של היום היתה כפי שהיתה בזמן שאבי זצ"ל למד שם, כשבאותה עת למדו רבים שרובם המוחלט חינך בניהם וילדיהם בדרך התורה על טהרת הקודש, ולא בכל הסלופים למיניהם, הייתי כותב באותיות 'קידוש לבנה' כי למד ב'מרכז הרב'. את הספר הוצאתי לזכרו ולעילוי נשמתו, ולכתוב היום כי למד ב'מרכז הרב', מתפרש שזה 'מרכז הרב' שלפני 50 שנה, אין שייכות כלל וכלל, זה שני עולמות אחרים. 'מרכז הרב' כיום מצטיירת שבה מתחנכים להיות חלוצים, אך לא מלמדים כי עיקר חייו של אדם זה ללמוד וללמד לשמור ולעשות ולקיים, אלא מי שלובש חלוצי ומעבד אדמות זה עדיף מאשר לשבת יומם ולילה ולגדול בתורה ובקיום מצוותיה.

השורות הללו, יותר משהן משקפות את הסטריאוטיפים הצבעוניים שרווחו (ועדיין) בחלקים מן הציבור החרדי בנוגע לטיבה של ישיבת 'מרכז הרב', הן מעידות על היעדר-הנכונות של בני הרב שולזינגר להכיר עד כמה רחקה דרכם שלהם מן הדרך בה הלך אביהם בשעתו.⁴³ נזכיר שוב כי בפועל מדובר לא רק בהשמטת שמו של

43. יצוין כי במקום אחד בספר (עמ' פ), מזכיר הר"א שולזינגר את הראי"ה בכבוד יחסי; לעומתו, במקום היחיד שמצאתי בין כתביו המרובים של אחיו הרמ"מ שבו נזכר שמו של הראי"ה, הדבר נעשה אגב הבאת סיפור שיש בו יותר משמץ ביזוי כלפיו (ראו קונטרס שמחת הלוי, זכרון מאיר תשס"ט, "שמחת הלוי בהכרת האמת" עמ' נ). אמנם, מאישיות שהיתה מקורבת לרמ"מ שולזינגר שמעתי שבדברים שבעל-פה הוא אכן חלק כבוד לראי"ה.

המוסד בו למד הרב יצחק שולזינגר, כפי שנטען כאן, אלא במחיקה סדרתית של כל קשריו (וקשרי חותנו) עם הראי"ה קוק ובני חוגו, ומעבר לכך גם העלמת כל רמז ליחסו כלפי הקמת המדינה.

אחרית דבר

לאורך המאמר סקרנו דוגמאות בולטות לדרך שבה צאצאים הנטועים עמוק בתוככי הציבור החרדי בן זמננו התמודדו עם העובדה שאבותיהם היו בשעתו בעלי קשר אישי או אף אידיאולוגי לחוג הראי"ה קוק וישיבת 'מרכז הרב'. לעיתים ננקטו צעדים מינוריים יחסית, דוגמת השמטת הסכמות ממהדורות חדשות של ספרי האבות; בחלק מהמקרים מדובר במהלכים בולטים יותר, דוגמת התעלמות מחלקים נכבדים בתולדותיו של האב במהלך תיאור קורות חייו; ובמקרים אחרים, כפי שראינו, מדובר בצעדים דרסטיים, של התערבות בגוף המורשת שבכתב.

התנהלות זו כרוכה בין השאר במעמדו של השכתוב כדפוס ספרותי מקובל בהיסטוריוגרפיה החרדית; דבר הנובע מן השילוב בין קיומה של הגמוניה אידיאולוגית הדוקה, המקנה כיום מעט מאד לגיטימציה לקיומן של עמדות שונות בסוגיית היחס למודרנה בכלל ולמדינת ישראל בפרט, לבין נורמה הנוטה להכפיף את העובדות ההיסטוריות לשיקולים חינוכיים.⁴⁴ אלא שיש לתהות מעבר לכך, מהם הגורמים לכך שבמקרים כה רבים התרחקו צאצאים מנתיב חייהם המקורי של האבות, עד כדי אי-נכונות להציג את פרטי קורותיהם כפי שהיו באמת – בצורה שבשום אופן לא ניתן לייחס לאבות עצמם.

במקרים מסוימים ניתן לכאורה למצוא את ההסבר לכך בתוך מסגרת ההתרחשויות המשפחתית. במקרהו של הרב יצחק שולזינגר, לדוגמא, ייתכן שהעניין כרוך בעובדת פטירתו בטרם עת, בשנת תשי"ז (כאמור). בנו הרמ"מ, יליד תש"א, היה אז נער בן שש-עשרה בלבד; זמן קצר לפני פטירת אביו החל ללמוד בישיבת מרכז הרב – אך לאחר כשנה וחצי (בשלהי תשי"ח) נאלץ לעזוב את הישיבה, לאחר שהפגין זלזול כלפי אחת מהוראותיו של ראש הישיבה, הרב צבי יהודה הכהן קוק.⁴⁵

44. ההיסטוריוגרפיה החרדית זכתה בעשורים האחרונים לטיפול נרחב במחקר ההיסטורי, אם כי לאו דווקא בהקשר של הציר הציוני <> אנטי ציוני. ראו בין השאר אצל דוד אסף, נאחז בסבך: פרקי משבר ומבוכה בתולדות החסידות, ירושלים תשס"ו, מבוא (עמ' 49-19). וראו כעת בספרו החדש של מלך שפירא, *Judaism Orthodox How Immutable: the Changing Shapiro*, Marc Oxford, *History, Its Rewrites* 2015 – בעיקר בפרק החמישי.

45. תיאור המעשה – בהשמטת שם התלמיד בו מדובר – הובא מפי הרב חיים שטיינר בספרה של הילה וולברשטיין, משמיע ישועה, מרכז שפירא תש"ע, עמ' 109. את פרטי המעשה בשלמותם מסר לי הרב שטיינר (בשיחה מז' אלול תשע"א), שהיה בשעתו החברותא של הרמ"מ שולזינגר;

בתחילת תשי"ט החל ללמוד בישיבת סלבודקה בני-ברק – בראשה עמד אז הרב יחזקאל אברמסקי – כשעוד קודם לכן הוא נכנס תחת השפעת דודו, הרב זאב דוב צ'צ'יק ממקורבי הרב מבריסק;⁴⁶ וכפי שמתאר אחיו של הלה, הרב מנחם מנדל צ'צ'יק, במכתב מתשמ"ה שנדפס בפתח תורת זאב, "הלא הוא הכניס אותך אז, בימים מרים וקשים עת נפלה עטרת ראשנו כבוד אביך המופלא [...], תחת צילו של רבנו הקדוש אור העולם הגרי"ז...". מועדה ונסיבותיה של התפנית האידיאולוגית, אפוא, נהירים למדי. כך גם באשר לאח השני, הר"א שולזינגר, שהיה צעיר אף יותר בעת פטירת אביהם; מהקדמתו לספרו על משכנות הרועים (עמ' י) ניתן ללמוד כי גם אצלו החלה התפנית בתקופה שלאחר פטירת אביו, כשהגיע בתשכ"א ללמוד בישיבת סלבודקה בני-ברק בעקבות אחיו הנזכר. לשם השוואה, אחיהם הגדול, הרב שמואל שולזינגר, כבר היה בן עשרים ושתיים עם פטירת אביו, והתחנך תחת השגחתו פרק זמן משמעותי יותר, כולל במשך השנים הראשונות ללימודיו בישיבות בני ברק;⁴⁷ הגם שהוא השתייך לאותו מחנה כאחיו, הוא לא נטל חלק בולט כשלהם בפולמוסי 'השקפה' ציבוריים או בשכתוב ההיסטוריה המשפחתית.

אך לאמיתו של דבר, היקפה וגיוונה של התופעה אינה מאפשרים לתלות את קיומה באופיים ומהלכיהם האישיים של צאצאים כאלה ואחרים. הגורמים לכך הינם מורכבים ורחבים בהרבה; כאן אנו מגיעים לתהליך שהוזכר בפתח המאמר, של היפרדות החברה האורתודוקסית בארץ ישראל לשתי חברות נבדלות, נושא שאני מקווה כאמור להקדיש לו – ובפרט להשתקפותו בחוג מקורבי הראי"ה – מאמר נפרד.

וכן מוסרים באופן כללי רבנים נוספים שלמדו אז בישיבת מרכז הרב. לגרסה אחרת של המעשה, הלוקה בכמה עניינים (ואכמ"ל), ראו בספר שנזכר לעיל הערה 36, רבי משה מרדכי, עמ' 96-92. 46. אודותיו הוציא לימים את הספר תורת זאב, זכרון מאיר תש"ס (=מהדורה שלישית של פנינים ואגרות תורת זאב, זכרון מאיר תשמ"א/תשמ"ז, בצירוף מהדורה שניה של תורת זאב על מסכת זבחים, זכרון מאיר תשמ"ה). בשער הספר נכתב על הרד"ד צ'צ'יק כי היה "מאיר עיני בתורת השי"ת וביראת שמים טהורה צרופה".

47. הרב שמואל-רפאל שולזינגר נולד בתרצ"ה (לפי השמועה, הסנדק בביתו היה הראי"ה קוק), למד בישיבת פוניבז', ונעשה לחתנו של הרב יהודה אריה ליב גפן, רבה של כפר אתא (כיום: קרית אתא). לאחר פטירת חותנו בטרם עת, בתשי"ז, נתמנה על כסאו (בהמלצת הרב דוב בעריש ווינדנפלד מטשעביץ), והוא בן עשרים ושלוש שנים בלבד. בכהונה זו שימש כארבעים ושבע שנה, עד פטירתו בחורף תשס"ד. ראו מאמרו של בנו, הרב טוביה שולזינגר, ישורון ט"ז [תשס"ד] עמ' רז-ריד, ושם (עמ' רטו-רלב) נדפסו גם מדברי תורתו; לאחרונה נדפסו מעזבונו הספרים עטרות שמואל (קרית אתא תשס"ה), גליוני הגר"ש (בני ברק תשס"ח) ועוד.